

„Společnost náleží lidem, kteří do ní investují – ne svým zaměstnancům, dodavatelům nebo lokalitě, v níž se nachází.“¹ Takto shrnul Albert J. Dunlap, proslulý „racionalizátor“ moderního podnikání (sociolog CNRS Denis Duclos pro něj našel poněkud drsné, nicméně výstižné označení *dépeceur* – „sekyrář“, „čtvrťáč“, „trhač“),² své přesvědčení v sebechvalné zprávě o svých aktivitách, kterou nakladatelství Times Books vydalo pro osvětlení a poučení všech, kdo usilují o hospodářský pokrok.

Dunlap samozřejmě neměl na mysli prostou věc „náležení“ jako pouze jiného jména pro čistě právní otázku vlastnictví, otázku, která se příliš nezpochybňuje a v podstatě ji ani není třeba nově formulovat – natož tak emfaticky. Šlo mu především o to, co naznačuje druhá část věty: že zaměstnanci, dodavatelé a zástupci komunity nemají co mluvit do rozhodnutí, jež činí „lidé, kteří investují“, a že investoři, na nichž ve skutečnosti leží rozhodování, mají právo jakékoli požadavky těchto lidí stran vedení společnosti prohlásit za nerelevantní a neplatné a vůbec se jimi nezabývat.

Všimněme si, že Dunlapovo poselství není vyjádřením záměru a přání, nýbrž konstatováním faktu. Dunlap má za samozřejmé, že princip, který jeho věta tlumočí, prošel všemi zkouškami, které před něj mohla ekonomická, politická, sociální či jakákoli jiná realita naší doby postavit, a náležitě tak prokázal svou životaschopnost. Dnes již tento princip zaujímá své místo

to v rodině evidentních pravd, které pomáhají vysvětlovat svět, přičemž samy žádné vysvětlení nepotřebují; pravd, jichž se užívá k různým tvrzením o světě, které samy již dávno jako tvrzení chápány nejsou – a už vůbec ne jako tvrzení diskutabilní a problematická.

Byla doba (člověk by řekl, že tomu „není tak dávno“, nebýt rychle se zmenšujícího záběru kolektivní pozornosti, pro kterou je i týden nejenom dlouhou dobou v politice, ale dokonce nadmíru dlouhým údobím v životě lidské vzpomínky), kdy by se Dunlapovo prohlášení rozhodně nezdálo tak evidentní a působilo by spíše jako bojové heslo nebo hlášení z bitevního pole. V počátečních letech zničující války, již Margaret Thatcherová rozpoutala proti místní samosprávě, měla řada podnikatelů za nezbytné za řečnickým pultem na toryovské výroční konferenci znovu a znovu uhlažovat sdělení, které podle nich nepochybně uhlazení potřebovalo, neboť posud nenaladěným uším znělo podivně a neskutečně – sdělení, že firmy budou rády platit místní daně, aby podpořily budování silnic nebo rekonstrukci kanalizačních sítí, které samy potřebují, že ale nevidí žádný důvod, proč by měly něco platit na podporu místních nezaměstnaných, invalidů a jiného lidského odpadu, za jehož osud se jim nechce nést odpovědnost nebo přebírat nějaké závazky. To však byly první roky války, která byla za pouhých dvacet let, v době, kdy Dunlap diktoval své krédo, skoro vyhraná. Dunlap již mohl oprávněně počítat s tím, že s ním bude každý posluchač souhlasit.

Nemá valný smysl zamýšlet se nad tím, zda tuto válku tajně a o zlé vůli zosnovaly správní rady takových firem ve svých klimatizovaných zasedacích sítích, nebo zda šlo o nutnou vojenskou akci, do níž nic netušící, mírumilovné kapitány průmyslu vehnaly změny, jež přivedilo propojení záhadných sil nové technologie a nové globální konkurence, ani nad tím, zda to byla válka předem naplánovaná, náležitě vyhlášená a s jasně definovanými cíli, nebo zda šlo pou-

ze o skupinu nespojitých a často neočekávaných bojových akcí, z nichž každá měla své vlastní příčiny. Bez ohledu na to, o který z těchto dvou případů ve skutečnosti šlo (pro oba se nabízejí dobré argumenty, ale koneckonců tomu může být i tak, že tyto dva popisy vývoje situace si protirečí pouze zdánlivě), je docela dobře možné, že poslední čtvrtina tohoto století vejde do historie jako Velká válka za nezávislost na prostoru. V této válce totiž docházelo především k důslednému a vytrvalému vymaňování rozhodovacích center, jakož i kalkulací, jež jsou základem rozhodnutí, která tato centra činí, z teritoriálních omezení – z mezí lokality.

Podívejme se na Dunlapův princip důkladněji. Zaměstnanci se rekrutují z obyvatel dané lokality, a nejsou-li – což je dost pravděpodobné – břímě starostí o rodinu, domácnost apod., nemohou firmu, pokud se přestěhuje jinam, bez problémů následovat. Změní-li firma své umístění, zmizí i výhoda nízkých dopravních nákladů, kterou měli místní dodavatelé zabezpečující její zásobování. Co se týče „lokality“ samé, ta pochopitelně zůstane, kde je; své umístění změnit nemůže, ať už je nová adresa společnosti jakákoli. Ze všech uvedených kandidátů na to mít co mluvit do vedení společnosti nejsou nijak prostorově vázání pouze „lidé, kteří investují“ – akcionáři. Ti si mohou na kterékoli burze a prostřednictvím kteréhokoli brokera koupit tolik akcií, kolik chtějí, a k malé či velké geografické vzdálenosti společnosti budou při svém rozhodování o tom, zda koupit, či prodat, s největší pravděpodobností přihlížet nejméně ze všeho.

Rozptyl akcionářů není v zásadě nijak prostorově determinován. Akcionáři jsou jediným faktorem skutečně osvobozeným od prostoru. A právě jim – a pouze jim – společnost „náleží“. Je tedy na nich, zda přemístí společnost tam, kde vysílí nebo vytipují šanci na vyšší dividendy; na všech ostatních – místně vázaných – pak je lízat si rány, napravovat škody a likvidovat odpad. Společnost se může přemístit, ale důsled-

ky tohoto přemístění musí zůstat. Každý, kdo může z lokality utéci, může utéci od důsledků. To je nejdůležitější z výdobytků vítězné války s prostorem.

ABSENTUJÍCÍ LANDLORDI, TYP II

Ve světě po válce s prostorem se stala nejmocnějším a nejžádanějším stratifikačním faktorem mobilita. Ona je materiálem, z něhož se každodenně budují a přebudovávají nové, stále větší část světa pokrývající sociální, politické, ekonomické a kulturní hierarchie. Lidem na vrcholu nové hierarchie přináší svoboda pohybu výhody, jež dalece překračují to, co uvádí krátký výčet v Dunlapově formulaci. Dunlap ve své myšlence zmiňuje – podporuje, nebo diskvalifikuje – jenom takové protihráče, které je možno slyšet: ty, kteří si mohou (a také si pravděpodobně budou) nahlas stěžovat a kteří ze svých stížností umějí udělat (a také pravděpodobně udělají) požadavky. Jsou zde ale ještě jiní zaangažovaní – také místně vázaní, odríznutí a vzadu ponechaní lidé, o nichž Dunlap nemluví, protože není pravděpodobné, že se ozvou.

Mobilita, již získávají „lidé, kteří investují“ – ti, kteří mají kapitál, peníze, jichž je k investování třeba –, znamená nové a ve své bytostné nepodmíněnosti vskutku bezprecedentní oddělení moci od závazků: od povinností vůči zaměstnancům, ale také vůči mladším a slabším, vůči dosud nenarozeným generacím a vůči sebereprodukci životních podmínek všech. Jde zkrátka a dobře o osvobození od povinnosti přispívat ke každodennímu životu a zachování komunity. Objevuje se nová asymetrie – asymetrie mezi exteritoriální povahou moci a pokračující teritorialitou „celistvého života“, který může nyní neukotvená moc, jež je s to se přesunovat v krátkých intervalech a bez předchozího varování, vykořisťovat a ponechat důsledkům tohoto vykořisťování. Ztráta odpovědnosti za důsled-

ky je nejžádanějším a nejvíce oceňovaným ziskem, který nová mobilita přináší volně fluktuujícímu a s místem nesvázanému kapitálu. Náklady na zvládnutí důsledků není od nynějška nutno započítávat do kalkulace „efektivnosti“ investic.

Nová volnost kapitálu připomíná volnost někdejších landlordů, nechvalně proslulých trvalou nepřítomností na svých statcích a nezájmem o potřeby poddaných, kteří je živili. Jediné, co je zajímalo na existenci zemědělských statků, které vlastnili, byla smetana v podobě „přebytkového produktu“. Jistá podobnost zde nepochybně je, ale toto srovnání přece jen plně nevystihuje onu svobodu od starostí a odpovědnosti, jež je příznačná pro mobilní kapitál konce dvacátého století; avšak nikdy nemohla provázet absentující landlordy.

Landlordi nemohli směřovat jeden pozemkový majetek za jiný, a tak zůstávali – byť pouze velmi slabě – svázáni s lokalitou, z níž čerpali svou životní energii. Tato okolnost byla praktickou mezí teoreticky a právně neomezené možnosti vykořisťování, neboť budoucí tok důchodu by se také mohl ztenčit, případně zcela vyschnout. Je pravda, že reálné meze byly zpravidla vcelku přísnější než meze vnímané a tyto pak byly až příliš často přísnější než meze dodržované v praxi. Tato okolnost znamenala, že absentismus snadno působil neodčinitelné škody na úrodnosti půdy a výkonnosti zemědělství obecně, a spolu s tím také velmi znejišťoval bohatství pozemkových vlastníků, které s postupem generací obvykle upadalo. Nicméně zde byly opravdové meze, které na svou přítomnost upozorňovaly o to tvrději, nebyly-li vnímány a dodržovány. A jak říká Alberto Melucci, mez „znamená uzavření, hranici, rozdělení, a proto také značí uznání jiného, odlišného, neredukovatelného. Střet s jinakostí je zkušenost, která nás vystavuje zkouše: rodí se v něm pokušení redukovat rozdílnost silou a na druhé straně může vyzývat ke komunikaci jako neustále obnovovanému snažení.“⁴³

Na rozdíl od absentujících landlordů raně moderní doby (pozdně moderní kapitalisté a pozemkoví makléři) díky nové mobilitě svých dnes již likvidních zdrojů nestojí před dostatečně reálnými – pevnými, tuhými, odolnými – mezemi, které nelze překročit. Jediné meze, u nichž by bylo možno cítit nutnost je respektovat, jsou administrativní omezení volného pohybu kapitálu a peněz. Takových bariér ale moc není a na tu hrstku, která zde zůstává, obrovskou silou tlačí snahy je oslabit či vůbec odstranit. Za nepřítomnosti takových mezí by nebylo mnoho příležitostí ke „střetu s jinakostí“, jak o něm mluví Melucci. Kdyby se stalo, že by si tento střet vynutila druhá strana, v okamžiku, kdy by se „jinakost“ pokusila sebrat síly a dát pocítit odpor, kapitál by si jednoduše sbalil svých pár švestek a záhy by si našel prostředí pohostinnější, tj. neodporující, poddajné, snadno ovladatelné. Bylo by tedy méně příležitostí, jež by ponoukaly buď k pokusům „redukovat rozdílnost silou“, nebo k vůli přijmout „výzvu ke komunikaci“.

Oba tyto postoje implikují uznání neredukovatelnosti jinakosti, ale aby mohla být „jinakost“ chápána jako neredukovatelná, musí se nejdříve přetvořit v odolnou, neohebnou entitu. Její šance na něco takového se však rychle snižují. K tomu, aby odpor získal vskutku entitotvornou schopnost, potřebuje vytrvalého a aktivního útočníka. Celkovým účinkem nové mobility ale je, že pro kapitál a finance potřeba ohnout neohebné, odsunout překážky z cesty nebo překonat či zmírnit odpor v podstatě nenastává, a pokud se přece jenom vyskytne, lze ji zavrhnout a dát přednost povolnější alternativě. Kapitál se vždycky může odstěhovat na mírumilovnější místa, vyžaduje-li si střet s „jinakostí“ nákladné uplatnění síly či únavné vyjednávání. K čemu se pouštět do zápasu, když stačí se mu vyhnout?

SVOBODA POHYBU A SEBEKONSTITUOVÁNÍ SPOLEČNOSTÍ

Ohlédneme-li se do historie, můžeme se ptát, do jaké míry byly geofyzikální faktory, přírodní a umělé hranice územních jednotek, zvláštní identita té které populace a *Kulturkreise*, jakož i rozlišování mezi „uvnitř“ a „vně“, do jaké míry byly všechny tyto tradiční předměty geografické vědy ve své podstatě pouze pojmovými odvozeninami, případně materiálními sedimenty či výtvary „rychlostních limitů“, anebo obecněji, časových a nákladových omezení svobody pohybu.

Paul Virilio nedávno vyslovil názor, že zatímco vyhlášení „konce historie“, s nímž přišel Francis Fukuyama, bude nejspíše hrubě předčasné, stále přesvědčivější je dnes možno mluvit o „konci geografie“.⁴ Na vzdálenostech už nezáleží a představu geofyzikální hranice je v „reálném světě“ čím dál těžší obhájit. Najednou se zdá jasné, že rozdělení kontinentů i zeměkoule jako celku bylo funkcí vzdáleností, jež byly kdysi díky primitivnosti dopravy a útrapám cestování nesmírně reálné.

Místo aby „vzdálenost“ byla objektivní, neosobní, fyzikální „danost“, je vlastně sociálním produktem. Její délka se mění v závislosti na rychlosti, jíž ji lze překonat (a v peněžní ekonomice v závislosti na nákladech potřebných k dosažení takové rychlosti). Všechny ostatní sociálně vytvářené faktory konstituování, oddělování a uchovávání kolektivních identit – například státní hranice nebo kulturní bariéry – vypadají ve zpětném pohledu jako pouhé sekundární důsledky této rychlosti.

To je snad důvod, proč byla „realita hranic“ po většinu času zpravidla tříděně stratifikovaným jevem: tak jako dnes, i v minulosti měly elity bohatých a mocných vždy kosmopolitnější sklony než zbytek obyvatelstva zemí, které obývaly; ve všech dobách měly tendenci vytvářet si svou vlastní kulturu, která si příliš nevšímala hranic, jež pro prostého člověka pevně platily;

a měly více společného s elitami v zahraničí než s ostatním obyvatelstvem své země. To je nejspíše i důvod, proč mohl Bill Clinton, mluvčí té nejmocnější elity dnešního světa, nedávno prohlásit, že poprvé není rozdíl mezi domácí a zahraniční politikou. Vskutku málo v životní zkušenosti elity dnes předpokládá nějaký rozdíl mezi „tady“ a „tam“, „uvnitř“ a „vně“, „blízko“ a „daleko“. Když se doba komunikace smrštuje na nulovou délku okamžiku, prostor a prostorová vymezení ztrácejí význam – přinejmenším pro ty, jejichž jednání může probíhat rychlostí elektronického vzkazu.

Protiklady „uvnitř“ a „vně“, „tady“ a „tam“, „blízko“ a „daleko“ zachycovaly míru ohočení, domestikování a známosti různých zlomků a součástí (lidských i nelidských) okolního světa.

Blízko, po ruce, je v první řadě to, co je běžné, všední a známé až k samozřejmosti; jsou to osoby a věci, které denně vidáme, s nimiž se denně setkáváme, jednáme s nimi nebo se jimi zabýváme, navzájem na sebe působíme – osoby a věci spojené s našimi obvyklými rutinními a každodenními aktivitami. „Blízko“ je prostor, uvnitř kterého se člověk cítí *chez soi*, doma; prostor, v němž je zřídkakdy, pakliže vůbec, bezradný, v němž nemá nouzi o slova a ví, jak jednat. „Daleko“ je oproti tomu prostor, do kterého vstupuje pouze příležitostně anebo vůbec, ve kterém se dějí věci, jež neumí předvídat a nerozumí jim, a kdyby nastaly, nevěděl by, jak na ně reagovat. Je to prostor obsahující věci, o nichž toho člověk mnoho neví, od kterého v podstatě nic nečeká a necítí povinnost se o něj starat. Ocitnout se v „dalekém“ prostoru je deprimující zkušenost; odvážít se „daleko“ znamená pustit se mimo dosah svého chápání, nebýt na svém místě a ve svém živlu, koledovat si o potíže a bát se újmy.

Díky všem takovým charakteristikám má protiklad „blízko-daleko“ ještě jeden důležitý rozměr: rozměr vedoucí od jistoty k nejistotě, od sebedůvěry k váhavosti. Být „daleko“ znamená být v nějaké nepříjemné situaci – což vyžaduje chytrost, lstivost, mazanost,

odvahu učit se cizím pravidlům, bez nichž je možno se jinde obejít, a zvládnout je metodou nebezpečných pokusů a často draze zaplacených omylů. Představa „blízkosti“ je na druhé straně představou neproblematického. Zde postačují bezbolestně osvojené návyky, a jelikož jde o návyky, znamenají cosi lehkého, co nevyžaduje žádnou námahu a neposkytuje příležitost pro úzkostné váhání. To, co známe jako „lokální komunitu“, uvádí v život právě tato opozice mezi „zde“ a „tam“, „blízko“ a „daleko“.

Moderní historie se vyznačuje neustálým rozvojem dopravních prostředků. Doprava a cestování představují pole obzvlášť radikální a rapidní změny. Jak už dávno poznamenal J. Schumpeter, pokrok v této oblasti nebyl výsledkem zvětšování počtu dostavníků, nýbrž vynalézání a masové výroby zcela nových prostředků k cestování – vlaků, motorových vozidel a letadel. A dostupnost prostředků rychlého cestování spustila pro moderní dobu příznačný proces podemílání a podrývání všech lokálně zakotvených sociálních a kulturních „totalit“; proces, který poprvé podchytil F. Tönnies ve své slavné definici modernity jako přechodu od *Gemeinschaft* ke *Gesellschaft*.

Mezi všemi technickými faktory mobility hrála obzvlášť významnou roli přeprava informací – onen druh komunikace, jež buď vůbec nevyžaduje pohyb fyzických osob, anebo ho vyžaduje pouze sekundárně a okrajově. S neustálým a důsledným rozvojem technických prostředků dostaly informace možnost cestovat nezávisle na svých fyzických nositelích – a také nezávisle na předmětech, o nichž informovaly: tyto prostředky vymanily „označující“ ze sevření „označovaného“. Oddělení pohybu informací od pohybu jejich nositelů a příslušných předmětů potom samo umožnilo diferenciaci jejich rychlostí; pohyb informací nabíral na rychlosti mnohem větším tempem než cestování osob a tento přírůstek informační rychlosti byl rovněž vyšší, než jakého byla s to dosáhnout změna situací, o kterých informace informovaly. Rozvoj celosvět-

202007
tové počítačové sítě nakonec – pokud jde o informace – rozbil samu představu „cestování“ (a „vzdálenosti“, již je třeba urazit) a přinesl teoretickou i praktickou možnost, aby byly informace v okamžiku dostupné po celé zeměkouli.

Tento nejnovější vývoj má obrovské celkové důsledky. Jeho vliv na souhru sociální soudržnosti a rozpadu sociálních vazeb je předmětem širokého zájmu a byl také podrobně popsán. Stejně jako si člověk všimne „podstaty kladiva“, až když se kladivo zlomí, nyní jasněji než kdy předtím chápeme, jakou roli hraje čas, prostor a prostředky k jejich překonání v utváření, stabilitě a pružnosti i v zániku sociokulturních a politických celků. Takzvaným „úzcem provázaným komunitám“ starých časů dala vzniknout a při životě je držela propast mezi bezmála okamžitou komunikací *uvnitř* malé komunity (rozsah této komunikace přitom determinovaly vrozené kvality „wetwaru“, takže nepřekračovala přirozené hranice lidského zraku, sluchu a paměti) a nesmírností času a výloh nezbytných k předání informací *mezi* lokalitami. Dnešní křehkost a krátkověkost komunit je na druhé straně v první řadě nejspíše důsledkem toho, že se tato propast zužuje nebo zcela mizí: komunikace uvnitř komunity nemá oproti mezikomunitní výměně informací žádnou výhodu, jsou-li obě okamžité.

Michael Benedikt shrnuje naše retrospektivní objevení a nové chápání těsné vazby mezi rychlostí cestování a sociální soudržností následovně:

Ona jednota, jež je v malých komunitách možná díky tomu, že ústní sdělení, plakáty a vývěsky mají téměř okamžitý efekt a náklady na ně jsou v podstatě nulové, se rozpadá, dojde-li na větší měřítko. Sociální soudržnost je v rámci každého měřítko funkcí konsensu, sdíleného vědění, a bez neustálé interakce a doplňování o nejnovější informace taková soudržnost zásadním způsobem závisí na raném a přísném vzdělávání v kultuře

– a na jejím zapamatování. Sociální flexibilita naopak závisí na zapomínání a levné komunikaci.⁵

Dodejme, že ono „a“ v poslední větě citátu je nadbytečné. Lehkost zapomínání a levnost (jakož i vysoká rychlost) komunikace jsou pouze dvěma aspekty jedné a téže situace a nelze o nich uvažovat odděleně. Levná komunikace znamená rychlé přelévání, přehlušování či vytlačování získaných informací stejně jako rychlý přísun novinek. Jelikož kapacita „wetwaru“ zůstává od paleolitických dob v podstatě beze změn, levná komunikace paměť spíše zaplavuje a zahlcuje, místo aby ji živila a upevňovala. Pravděpodobně nejplodnějším z posledních vývojových trendů je zmenšování rozdílů mezi náklady přenosu informací na místní a globální úrovni (když posíláte vzkaz přes internet, platíte podle tarifu „místního hovoru“, což je okolnost důležitá stejně kulturně jako ekonomicky). To potom znamená, že informace, které nakonec dorazí a hlučně se dožadují pozornosti – které se chtějí dostat do paměti a (jakkoli nakrátko) v ní zůstat –, pocházejí z těch nejrozmanitějších a navzájem autonomních míst, a tak pravděpodobně přenášejí navzájem neslučitelná či vzájemně se rušící sdělení. To je v ostrém kontrastu se sděleními, jež obíhají uvnitř komunit nemajících hardware a software a spoléhajících se pouze na „wetware“, tj. se sděleními, jež se navzájem doplňují a posilují a pomáhají procesu (selektivního) zapamatování.

Jak píše Timothy W. Luke, „prostorovost tradičních společností je uspořádána kolem zpravidla nezprostředkovaných schopností normálního lidského těla“:

Tradiční představy jednání si často v zájmu výstižnosti berou ku pomoci organické metafory: střet byl čelem proti čelu, boj se vedl muž proti muži, spravedlnost byla oko za oko a zub za zub, debata se vedla od srdce k srdci, solidarita kráče-

la bok po boku, společenský styk byl tvář v tvář, přátelství chodilo ruku v ruce a změna probíhala krok za krokem.

Situace se změnila k nepoznání, když se rozvinuly prostředky, které umožnily prodloužit střety, solidari- tu, boje, debaty i výkon spravedlnosti daleko za do- hled lidského oka a dosah lidské paže. Prostor se začal „zpracovávat, koncentrovat, organizovat a normalizo- vat“, a především se emancipoval od přirozených ome- zení lidského těla. Od té doby už „organizuje prostor“ kapacita technologie, rychlost její aktivity a náklady na její využití. „Prostor projektovaný takovou techno- logií je zásadně odlišný: je konstruovaný, nikoli daný Bohem; umělý, nikoli přirozený; zprostředkovaný hardwarem, nikoli podřízený wetwaru; racionalizova- ný, nikoli komunalizovaný; celostátní, nikoli lokální.“⁶

Konstruovaný moderní prostor měl být pevný, kom- paktní, trvalý a nepřevoditelný. Jeho masem měly být beton a ocel a jeho cévami předivo železnic a silnic. Autoři moderních utopií nerozlišovali mezi sociálním a architektonickým řádem, sociálními a teritoriálními celky a částmi. Podle nich – stejně jako podle jejich současníků odpovědných za společenský řád – byla klíčem k uspořádané společnosti organizace prostoru. Celek společnosti měl být hierarchií stále větších a obsažnějších lokalit, na jejímž vrcholu trůní nadlo- kální autorita státu, která dohlíží na celek, sama je však chráněna před každodenním dozorem.

Přes tento teritoriálně-urbanisticko-architektonic- ký, konstruovaný prostor je s nástupem globální infor- mační sítě položen třetí, *kybernizující* prostor. Prvky tohoto prostoru jsou podle Paula Virilia „zbaveny pro- storových dimenzí a jsou vepsány do singulární tem- porality okamžitého rozptylu. Nyní již lidi nemohou oddělovat fyzické překážky a časové vzdálenosti. Vzá- jemné přizpůsobování počítačových terminálů a vi- deomonitorů stírá a zneplatňuje rozdíly mezi *zde* a *tam*.“⁷

Tak jako většina výroků vyslovujících se k „lidské“ situaci jako takové – jedné a téže pro všechny lidi –, není ani tento výrok zcela správný. „Vzájemné přizpů- sobování počítačových terminálů“ mělo na stav ruz- ných skupin lidí různý vliv. Některé lidi – a ve skuteč- nosti je jich docela mnoho – stále mohou, tak jako tomu bylo dříve, „oddělovat fyzické překážky a časové vzdálenosti“, přičemž toto oddělování je dnes nemilo- srdnější a má hlubší psychologické účinky než kdy předtím.

NOVÁ RYCHLOST, NOVÁ POLARIZACE

Velmi stručně řečeno, *technologické rušení časoprosto- rových vzdáleností lidskou situaci spíše polarizuje, než homogenizuje*. Zatímco jisté lidi osvobozuje od ter- ritorálních omezení a jisté významy, jež vytvářejí komunitu, exteritorializuje, místo, k němuž jsou jiní lidé i nadále vázáni, zbavuje významu i schopnosti poskytovat identitu. Pro některé lidi ohlašuje bezpre- cedentní svobodu od fyzických překážek a dosud ne- slýchanou schopnost pohybu a jednání na dálku. Pro jiné věští nemožnost přivlastnit si a přijmout vskutku za svou lokalitu, s níž nemají velkou šanci zpretrhat pouta, aby se mohli přesunout jinam. A jestliže „vzdá- lenost už nic neznamená“, ztrácejí také lokality, oddě- lené vzdálenostmi, svůj význam. To je pro jedny pří- slibem svobodné tvorby významů, pro jiné však hroz- bou nesmyslnosti. Některí lidé se mohou z lokality – z jakékoli lokality – přesunovat libovolně. Jiní bez- mocně přihlížejí tomu, jak jim jediná lokalita, již oby- vají, mizí pod nohama.

Informace nyní obíhají bez ohledu na své nositele. K přeuspořádání významů a vztahů už není tak jako dříve nezbytné přemísťovat a přeuspořádávat osoby ve fyzickém prostoru. Pro některé lidi – pro mobilní elitu, elitu mobility – to doslova znamená „defyzikali-

zaci“, novou beztlížnost moci. Elity cestují v prostoru, a cestují rychleji než kdy předtím, ale rozšiřování a hustota pavučiny moci, již sprádají, na tomto cestování nejsou závislé. Díky nové „netělesnosti“ moci v její zejména finanční podobě se držitelé moci dostávají do opravdu exteritoriální situace, a to i v tom případě, kdy tělesně náhodou zůstávají „na místě“. Jejich moc je v plném a pravém smyslu slova nikoli „z tohoto světa“ – nikoli z fyzického světa, v němž si budují své přísně střežené domovy a úřady, sami exteritoriální, zbavení obtěžování nevíтанých sousedů, odříznutí od toho, čemu lze říkat *lokální* komunita, nedostupní pro kohokoli, kdo je na rozdíl od nich k této komunitě vázán.

Právě tato zkušenost nové elity s nepozemskostí moci – s děsivou, avšak respekt vzbuzující kombinací éteričnosti s všemocností, nefyzikalitou s realitotvornou silou – zaznívá v obecném velebení „nové svobody“ vtělené do elektronicky udržovaného „kyberprostoru“, nejnápadněji pak v analogii, již zjistila Margaret Wertheimová, „mezi kyberprostorem a křesťanským pojmáním nebes“:

Tak jako si raní křesťané představovali nebe jako idealizované království, do něhož nedosahuje zmatek a rozklad materiálního světa – rozklad až příliš hmatatelný, neboť říše kolem nich se skutečně rozpadala –, i dnes, v době dezintegrace společnosti a rozpadu prostředí, líčí apoštolové kyberprostoru svou doménu jako jakýsi ideál „nad“ problémy materiálního světa a „mimo“ ně. Zatímco raní křesťané hlásali, že nebe je královstvím, v němž bude lidská duše osvobozena od slabosti a vad těla, dnešní vyznavači kyberprostoru jej oslavují jako místo, kde bude Já osvobozeno od omezení fyzického vtělení.⁸

V kyberprostoru nehrají těla žádnou roli, ale kyberprostor hraje významnou – rozhodující a nezrušit-

elnou – roli v životě těl. Proti verdiktům vynesným v kyberprostorovém nebi není odvolání a nic z toho, co se děje na zemi, nemůže zpochybnit jejich autoritu. Tkví-li moc vynášet rozsudky bezpečně v kyberprostoru, těla mocných již nemusí být mocnými těly a nepotřebují ani razantní materiální zbraně. A nejen to. Na rozdíl od Antaia nepotřebují mocní ani žádné spojení se svým pozemským prostředím, aby potvrdili, podložili nebo manifestovali svou moc. Potřebují izolaci od lokality, jež je nyní zbavena sociálního významu – který přesídlil do kyberprostoru – a zredukována na pouhý „fyzický“ terén. Kromě toho potřebují také *jistotu této izolace* – „nesousedský“ stav, chráněnost před lokálním střetáváním, bezvadně fungující, neproniknutelnou izolaci, jež se pojímá jako „bezpečí“ osob, jejich domovů a hřišť. Deteritorializace moci jde tedy ruku v ruce se stále striktnější strukturací teritoria.

Steven Flusty ve studii s výmluvným titulem „Budování paranoie“ upozorňuje na závratnou explozi vynalézavosti a horečnatý stavební boom na poli, které je v oblasti velkoměsta novinkou – na budování „vylučujících prostorů“, jejichž „účelem je zastavit a odehnat či profiltrovat samozvané uživatele“. Flusty využívá své jedinečné schopnosti vymýšlet přesně cílené a sugestivně přiléhavé výrazy k rozlišení jednotlivých typů takových prostorů, které se navzájem doplňují a společně vytvářejí nový městský ekvivalent vodních příkopů a bašt, jež kdysi chránily středověké hrady. K těmto typům patří „unikající prostor“ – „prostor, do kterého se není možno dostat, protože přístupové cesty k němu se všelijak kroutí, prodlužují nebo se míjejí cílem“; dále „ostnatý prostor“ – „prostor, v němž nelze pohodlně pobývat, neboť ho chrání takové detaily jako rozprašovače vestavěné do zdi, které se aktivují, aby odklidily lelkující, nebo římsy natolik sešikmené, že se na nich nedá posedět“; nebo „znervozňující prostor“ – „prostor, který člověk nemůže využít, aniž je pozorován, protože ho aktivně monitorují neustále přecházející hlídky nebo přenosová technika

napojená na bezpečnostní stanice“. Účelem těchto a jiných „vylučujících prostorů“ není nic jiného než přetavovat sociální exiteritorialitu nové nadlokální elity v materiální, tělesnou izolaci od lokality. Kromě toho však dokončují také dezintegraci místně zakotvených forem soudržnosti a sdíleného, společného života. Exiteritorialita elit je pojištěna tím nejmateriálnějším způsobem – jejich fyzickou nedosažitelností pro kohokoli, komu nebylo vydáno povolení ke vstupu.

V souladu s tím rychle jak co do velikosti, tak co do počtu ubývá městských prostorů, oněch „soukromo-veřejných“ agor Cornelia Castoriadise, kde se mohli obyvatelé různých čtvrtí setkávat tváří v tvář, kde se mohli náhodně střetávat, zastavit se spolu a navázat hovor, debatovat, přít se, navzájem spolu nesouhlasit nebo se shodnout, pozvedat své osobní problémy do roviny veřejných otázek a veřejné otázky činit předmětem osobního zájmu. Těch pár, které zbývají, pak tíhne ke stále větší selektivnosti, což škody způsobené tlakem dezintegrujících sil nenapravuje, nýbrž ještě zhoršuje. Jak to vyjadřuje Steven Flusty,

tradiční veřejné prostory stále větší měrou nahrazují soukromě vytvářené (i když často veřejně subvencované), soukromě vlastněné a spravované prostory pro veřejné shlukování, totiž prostory spotřeby... Přístup se zakládá na schopnosti platit... Vládne zde exkluzivita zajišťující vysoký stupeň kontroly nezbytné k tomu, aby do uspořádaného toku obchodu nezasahovala nepravdělnost, nevypočitatelnost a neefektivnost.⁹

Elity si izolaci *vybraly* a štědře a *ochotně* za ni platí. Zbytek lidí *se ocitá* v situaci, kdy je odříznut a za svou novou izolaci *nucen* platit obrovskou kulturní, psychologickou a politickou daň. Lidé neschopní učinit svůj oddělený život otázkou volby a platit náklady na jeho bezpečí jsou na vnější straně dnešní obdoby raně moderních záborů. Jsou zkrátka a dobře „vytlačeni za

plot“, aniž se jich kdo ptal, zda s tím souhlasí; je jim upřen přístup na ještě včera „obecní pozemky“, jsou zastavováni, posíláni zpět a zažívají těžké otřesy, když nechtěně překročí meze, protože si nevšimli varovného nápisu „soukromý pozemek“ nebo nepochopili význam sice neverbalizovaných, nicméně proto ještě o nic méně rezolutních náznaků a narážek sdělujících „vstup zakázán“.

Městské teritorium se stává bitevním polem nepřetržité války o prostor, která někdy vybuchuje ve veřejné divadlo výtržností a bouří ve vnitřním městě, rituálních šarvátek s policií či příležitostných nájezdů fotbalových fanoušků, každodenně je však vedena právě pod povrchem veřejné (zveřejňované), oficiální podoby obvyklého městského řádu. Bezmocní a přehlížení obyvatelé zatlačovaných a vytrvale zneužívaných oblastí vykázaných „za plot“ reagují vlastními útočnými akcemi; na hranice své domovské půdy mění se v ghetto se pokoušejí instalovat „zákazy vstupu“ své vlastní provenience. V duchu domácího kutilství a po prastarém způsobu *bricoleurů* k tomu využijí jakýkoli materiál, který mají po ruce – „rituály, podivné oblečení, zaujímání bizarních póz, rozbíjení pravidel stejně jako lahví, oken a hlav, halasné zpochybňování zákona“.¹⁰ Ať už jsou tyto snahy účinné, nebo ne, jejich nevýhodou je, že nejsou autorizovány zákonem a pořádkem a v oficiálních zprávách se jednoduše klasifikují jako jejich porušení, nikoli jako to, čím ve skutečnosti jsou: snahami těchto lidí dostat své teritoriální nároky mezi slyšitelné a čitelné požadavky, tedy pouze dodržovat nová pravidla teritoriální hry, kterou s vervou hrají všichni ostatní.

Pevnosti, jež si budují elity, a sebeobranná agresivita, k níž se uchylují lidé ponechaní za zdmi, se navzájem posilují, což jasně předpověděl Gregory Bateson v teorii „schizogenetických řetězců“. Podle tohoto teoretického modelu je pravděpodobné, že se objeví a neodčinitelně prohloubí rozkol, když vznikne situace, ve které

je chování X, Y, Z standardní odpovědí na chování X, Y, Z... Jestliže například vzorce chování X, Y, Z obsahují vychloubání, je pravděpodobné – je-li vychloubání odpovědí na vychloubání –, že každá skupina dožene tu druhou k nadměrnému zdůrazňování takových vzorců, že tedy dojde k procesu, který – nebude-li mu nic stát v cestě – může vést jedině ke stále extrémnějšímu soupeření a nakonec k nepřátelství a k zhroutilí celého systému.

Jedná se o model „symetrické diferenciací“. Jakou má tento model alternativu? Co se stane, jestliže skupina B nebude na výzvu v podobě chování X, Y, Z ze strany skupiny A reagovat chováním typu X, Y, Z? Schizmogenetický řetězec se nepřeruší – místo symetrické diferenciací přijme pouze podobu diferenciací „komplementární“. Jestliže se například asertivní chování neoplácí stejnou mincí a setkává se naopak se submisivností, „je pravděpodobné, že tato submisivnost bude podněcovat k další asertivitě, která pak zase bude vzbuzovat další submisivnost“. Ke „zhroutilí systému“ dojde tak jako tak.¹¹

Celkový efekt volby mezi těmito dvěma modely je minimální, ale pro strany svázané schizmogenetickým řetězcem je rozdíl mezi těmito modely chování rozdílem mezi důstojností a ponížením, lidstvím a jeho ztrátou. S jistotou můžeme předpokládat, že před komplementární alternativou dostane vždy přednost strategie symetrické diferenciací. Komplementární model je strategií poražených a těch, kdo se smiřují s nevyhnutelností porážky. Jisté věci však vítězí bez ohledu na zvolenou strategii: nová fragmentace městského prostoru, zmenšování a mizení veřejného prostoru, rozpad městské komunity, separace a segregace, a především exteritorialita nové elity a vynucená teritorialita zbytku.

Působí-li nová exteritorialita elity jako opojná svoboda, teritorialita zbytku je stále méně pociťována

jako domácí půda a stále více připomíná vězení – o to více ponižující, oč je svoboda pohybu jiných nápadnější. Nejde zde jen o to, že stav, kdy člověk „trčí na místě“, nemůže se pohybovat podle přání svého srdce a upírá se mu přístup na zelenější pastviny, má palčivý nádech porážky, je stigmatem neúplného lidství a vypovídá, že při dělení toho pěkného, co může život nabídnout, přišel člověk zkrátka. Deprivace jde hlouběji. „Lokalita“ v novém světě vysoké rychlosti už není tím, čím bývala v dobách, kdy se informace pohybovaly pouze spolu s osobami svých nositelů; ani lokalita, ani lokalizovaná populace nemá mnoho společného s „lokální komunitou“. Veřejné prostory – agory a fora ve svých rozmanitých podobách, místa, kde se něco projednává, kde se zveřejňují soukromé události, utvářejí, ověřují a potvrzují názory, kde se dospívá k soudům a vynášejí se odsudky – následují elity v přetínání kotevních lan, která je poutala k lokalitě. Jsou tím prvním, co se deteritorializuje a dostává daleko z dosahu pouze „wetwarové“ komunikativní schopnosti jakékoli lokality a jejích obyvatel. Lokální populace zdaleka už nejsou kolébkou komunit a vypadají spíše jako nahodile rozsypaná tříšť.

Paul Lazarsfeld psal o „lokálních názorových vůdcích“, kteří pro ostatní místní obyvatele prosévají, hodnotí a zpracovávají zprávy přicházející skrze média „zvenčí“. Aby to ale mohli dělat, musí je ostatní nejdříve slyšet – je zapotřebí agory, kde by se mohli místní lidé scházet k hovoru a naslouchání. Právě lokální agora umožňovala, aby hlas lokálních názorových vůdců mohl soutěžit s hlasy z daleka a aby získal přesvědčivost, která byla s to převážit mnohem důmyslnější autoritu, jež byla ale vzdáleností oslabena. Pochybuji, že by Lazarsfeld dospěl k témuž názoru, kdyby měl svoji studii zopakovat dnes, po pouhém půlstoletí.

Logiku tohoto procesu a jeho důsledky se nedávno pokusil alegoricky zachytit Nils Christie.¹² Jelikož jeho text není zatím volně dostupný, uvedu z něho delší pasáž:

Mojžíš sestoupil z hory. Pod paží nesl žulovou desku s vytesanými zákony, jež mu nadiktoval kdosi z ještě větší výše, než do jaké se tyčila hora. Mojžíš byl pouze poslem, lid – populus – byl příjemcem... Mnohem později působili podobně Ježíš a Mohamed. Jde o klasické případy „pyramidové spravedlnosti“.

A pak je zde druhý obraz: ženy setkávající se u studně nebo na přirozených shromaždištích u řeky... Nosí vodu, perou prádlo a vyměňují si informace a názory. Výchozím bodem jejich rozhovorů budou často konkrétní činy a situace. *Popisují je, srovnávají je* s podobnými případy někde jinde nebo v minulosti a *hodnotí* – správné nebo špatné, krásné nebo ošklivé, silné nebo slabé. Pomalu, zdaleka však ne vždy, může vyvstat jisté obecné chápání dané věci. To je proces, v němž se *vytvářejí* normy. Jde o klasický případ „rovnostářské spravedlnosti“... →

...studně je zrušena. V modernizovaných zemích jsme po jistou dobu měli malé samoobslužné prádelny s pračkami na mince, kam jsme mohli přijít se špinavým prádlem a odcházeli jsme odtud s čistým. Mezitím byl čas hovořit. Dnes jsou tyto prádelny minulostí... Jistou příležitostí k setkáním by mohla poskytovat mamutí nákupní centra, ale ta jsou zpravidla příliš velká, aby se v nich mohla vytvářet horizontální spravedlnost. Příliš velká, aby v nich člověk našel staré známé, a příliš rušná a přeplněná na delší hovory, jichž je třeba k upevnění standardů chování...

Dovolím si dodat, že obchodní centra jsou budována tak, aby lidi nutila se pohybovat, rozhlížet se a aby je na každém kroku rozptylovala a bavila – rozhodně však ne po příliš dlouhou dobu – nekonečnými atrakcemi. Nedávají lidem možnost zastavit se, podívat se jeden na druhého, mluvit spolu, přemýšlet, uvažovat a diskutovat o něčem jiném než o vystavených věcech

– zkrátka trávit čas způsobem oproštěným od komerční hodnoty...

Zvláštní přínos Christieho alegorického popisu spočívá v tom, že vynáší na povrch etické důsledky degradace veřejných prostorů. Na místech, kde se lidé setkávali, se také *tvorily normy* – takže spravedlnost mohla být konána a rozdělována *horizontálně*, což hovořící přetavovalo v *komunitu*, již vyčleňovala a integrovala společná hodnotící kritéria. Teritorium zbavené veřejného prostoru skýtá malou šanci, že se bude debatovat o normách a že se spolu jako předmět srovnávání a vyjednávání střetnou hodnoty. Verdikty o správném a špatném, krásném a ošklivém, náležitém a nepatřičném, užitečném a neužitečném mohou přicházet pouze shora, ze sfér, jež zřídka kdy pronikne oko i toho nejbystřejšího pozorovatele. Takové soudy jsou nezpochybnitelné, protože soudcům není možno smysluplně adresovat žádnou otázku, neboť tito soudci po sobě nezanechávají adresu – dokonce ani e-mailovou – a nikdo si nemůže být jist, kde vlastně sídlí. Pro „lokální názorové vůdce“ nezbývá prostor; žádný prostor nezbývá ani pro „lokální názor“ jako takový.

Vynesené soudy nemusí mít vůbec žádné styčné body se způsobem života na místní úrovni, ale jejich tvůrci ani nemínili nechat je ověřit zkušeností lidí, k jejichž chování se vyslovují. Tyto soudy se zrodily ze zkušenosti, již místní příjemci sdělení znají přinejlepším pouze z doslechu, a tak mohou vést k většímu utrpení, i když chtějí přinést radost. Exteritoriální originály vstupují do místně vázaného života pouze jako karikatury – nebo snad jako mutanti a monstra. Cestou k lokalitě vyvlastní morální sílu místních lidí a zbaví je všech prostředků k omezení škod.